

O INSCRIPTIE „INEDITA“ DIN AMFITEATRUL ROMAN DE LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

Materialul epigrafic, descoperit în amfiteatrul din capitala Daciei romane în săpături sistematice sau întimplător, este destul de sărac¹. El constă în exclusivitate din inscripții aflate pe cîteva din bâncile de piatră ale *podium-ului* și cifre săpate pe elemente rectangulare de andezit, perforate central, considerate de primul lor editor suporți ai stîlpilor de lemn a *velarium-ului*².

În timpul cercetărilor întreprinse aici între anii 1934—1936 de către C. Daicoviciu mai este descoperită o inscripție amintită în treacăt de coordonatorul săpăturilor³.

Două fotografii vechi aflate în posesia noastră păstrează un instantaneu din timpul săpăturilor cu inscripția vizibilă (fig. 1—2). În primăvara anului 1986, în urma unei verificări pe teren, am redescoperit inscripția menționată de C. Daicoviciu în locul indicat de cercetătorul clujean.

Este vorba de o placă de gresie utilizată drept prag al unei intrări închepere cu acces dinspre arenă (1 a), aflată la sud-est de poarta de vest a edificiului (pl. I-II). Placa, cu dimensiunile de 135×55 cm, era, se pare, mărginită pe una din laturile scurte (cea de est) și pe una din laturile lungi (cea de sud) de o bordură lată de 9 cm. În marginea de nord a pragului, la 23,5 cm de latura de est și la 30 cm de latura de vest, au fost practicate două orificii circulare cu diametrul de 6 cm, în care s-au fixat drugii de metal care susțineau ușa. Deschiderea ușii era de 70 cm. Alte două orificii, de formă patrată, perforează parțial asimetric placă. Primul se află lîngă bordura estică și are dimensiunile de $6,5 \times 6$ cm, iar celălalt la 25 cm de marginea vestică a plăcii, deasupra orificiului circular și are laturile de 6×6 cm. Mai sus de locașurile amintite se observă inscripția LOC(us) MENSO-[RIS], cu litere înalte de 9 cm. Inscripția se înscrie într-un arc de cerc astfel [incit litera L se află la 4,5 cm de bordura sudică, iar ultima literă, O, este mărginită în partea de sus de bordura probabilă.

Termenul tehnic antic *mensor* desemnează o varietate destul de mare de înscrinări și funcții, în general inferioare, fapt ce explică raritatea sa în izvoarele literare și frecvența sporită în materialul epigrafic. Funcțiile desemnate pot fi atât militare cât și civile, denumirea rămînind aceeași.

1. *Mensores agrariorum agrorum*, mai frecvent *agrimensores*.

a) *Militari*. Sunt menționați și de către autorii antici⁴, în legătură cu trimitearea lor în avangardă pentru alegerea amplasamentului viitorului castru, trasarea

¹ I. Piso, în *AIA*, XXI, 1978, p. 282—283; *IDR*, III/2, 28—61.

² Idem, *op. cit.*, p. 285—286.

³ C. Daicoviciu, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 400 („Din aceste patru deschizături, una (1 a) e în mod excepțional o intrare la tribune pentru personalul tehnic „mensores”, cum spune inscripția de pe prag“).

⁴ Vegetius, II, 17; III, 8; Hyginus pomenește doar *metatores*.

Fig. 1. Camera 1 a.

liniilor sale de ansamblu și construirea cartierului general al unei trupe ce urmează a fi cantonată într-un oraș⁵. Uneori ei sănt confundați cu *metatores*⁶, neatestați încă epigrafic. În epoca imperială se pare că există un cumul de funcții, *mensores* trimiși înainte pentru acest gen de misiuni primind numele de *metatores*⁷. Ei se deosebeau de cei care verificau periodic teritoriul militar-agrар fie în colabo-

⁵ RE, XV/1, 1931, col. 956—958.

⁶ În epoca republicană aceștia erau diferenți de *mensores*, topografi ordinari (Lucan, I, 382); cf. G. Webster, *The Roman Imperial Army*, Londra, 1969, p. 168.

⁷ DA, III/2, s.v. *mensor*, p. 1726.

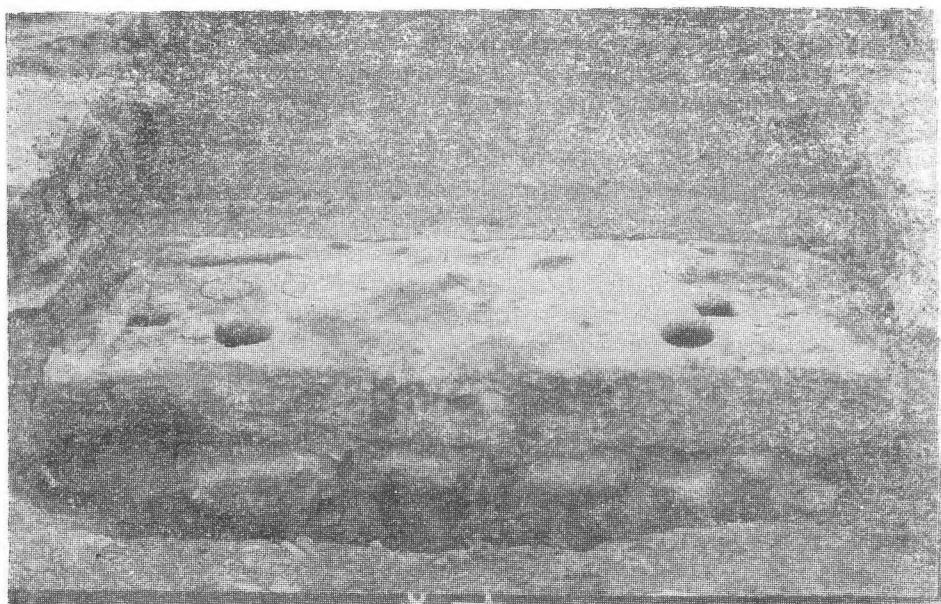

Fig. 2. Detaliu, pragul cu inscripție.

rare cu civili⁸, fie numai *manu militari* cu ajutorul unor soldați care, cu acest prilej, primeau denumirea de *discentes mensorem*⁹.

b) *Civili*. Rolul topografilor civili începe să crească odată cu marile operații geodezice ale lui Augustus¹⁰, indicațiile lor de specialitate fiind folosite cu prilejul împărțirii teritoriului unei provincii nou cucerite sau a înființării unei *colonia deducta*¹¹. Statul îi folosea, de asemenea, pentru stabilirea teritoriilor diferitelor *civitates* provinciale după care acestea trebuiau să plătească taxele funciare¹², precum

⁸ Cum o dovedește o inscripție din Viminacium (CIL, III, 8112) din anul 228, din care rezultă că o echipă de 11 *mensores* ai legiunii a VII-a Claudia, condusă de Claudio Alexander, *hastatus*, acționează în cooperare cu Myrismus Felicis *dispensator vikarius lustrator*; cf. A.v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln, 1967, p. 46; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1983, p. 37, 63–64 (nota 192 cu bibliografia inscripției), p. 164, 224, unde se reia același comentariu.

⁹ CIL, VI, 32536; A.v. Domaszewski, *op. cit.*, p. 25.

¹⁰ Suetonius, *Oct. Aug.*, XL, XLVII.

¹¹ Hyginus vorbește despre un *evocatus Augusti professionis nostrae (agrimensorum)* care în timpul lui Traian a efectuat delimitarea pentru o *colonia* de veterani în Pannonia (CIL, III, 586, vezi mai jos nota 13). Asemenea lucrări topografice au fost efectuate și în Dacia, atât în timpul războaielor daco-romane, cât și ulterior și, fără îndoială, pentru singura *colonia* înființată prin *deductio*, Ulpia Traiana Sarmizegetusa; cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 111, nota 4.

¹² Aredate în această vreme de către municipalitate. cf. P. Örsted, *Roman imperial economy and romanization*, Copenhaga, 1985, p. 166 sq., care arată că *vectigalia*, colectată prin contracte guvernamentale, provine din zone neintegrate teritoriului și care nu erau de regulă terenuri agricole.

și la *controversiae de fine*¹³. Organizați în colegii¹⁴, disponind de școli speciale și titluri onorabile, ei își mențin importanța pînă la sfîrșitul Imperiului¹⁵, perioadă din care datează și o compilație de scrieri topografice al cărei studiu se dovedește util în aprecierea istoriei proprietății¹⁶.

2. *Mensores frumentarii / frumentariorum*¹⁷.

a) *Militari*. Inițial, au fost responsabili ai aprovizionării cu grîne a trupelor prin perceperea anonei militare de la populația civilă și cu asigurarea transportului acesteia spre depozitele armatei. În cadrul unităților militare asemenea însărcinări necesitau un serviciu special, atestat epigrafic¹⁸, efectuat uneori în colaborare cu civilii însărcinați cu colectarea impozitelor, *exactores*¹⁹. Ca și *agrimensores*, *frumentarii* fac parte dintre *immunes*, dar sunt prezenti numai în legiuni, nu și în trupe auxiliare²⁰ și sunt imediat inferiori beneficiarilor, pe aceeași treaptă cu *speculatori*²¹. Cu timpul, rangul lor decade la simpla categorie de *centuriones frumentariorum*²²; în secolele III—IV ei țineau deja de personalul *horreum*-ului²³. Pe de altă parte însă, treptat, ei primesc și alte atribuții și anume de agenți de poliție ai armatei, fără ca aceasta să afecteze denumirea lor. Noua lor misiune, decurgînd din cea dintâi²⁴, este statutată de Hadrian care, *per frumentarios occulta omnia explorabat*²⁵. El apar la Roma alături de *vigiles*²⁶, iar în provincii, ca șefi

¹³ Vezi, de pildă, aplacarea unui conflict de graniță cu Corsica în timpul lui Vespasian (CIL, X, 8038); Julius Victor, *evocatus Augusti mensor*, este chemat de guvernator în vîremea lui Hadrian, pentru a rezolva conflictul *inter Lamienses et Hypateos* (CIL, III, 586).

¹⁴ După cum o dovedește inscripția de pe un *milliarium* de lingă Thugga (Africa), Tiberius, *Augusti libertus, praepositus mensorum* (CIL, VIII, 25988) sau exemplul mai sus citat (nota 11) din Hyginus.

¹⁵ Cind măsurile lui Justinian îi reduc la rolul de simpli experți.

¹⁶ *Gromatici veteres*. Pentru aceasta, vezi Max Weber, *Die römische Agrargeschichte*, New-York, 1979, p. 12—49.

¹⁷ RE, VII/1, 1910, col. 122—125.

¹⁸ Este vorba despre o *schola mensorum*, condusă de un *dispensator horreorum*, administrator al depozitelor legiunii a VII-a Claudia. D. Benea, *op. cit.*, p. 164 și nota 139, afirmă, fără argumentație, că sistemul era similar și pentru legiunea a III-a Flavia Felix. Inscriptia este amintită și de A. v. Domaszewski, *op. cit.*, p. 45 *infra*. Despre perceperea anonei militare, cf. și A. Mócsy, *Das Lustrum Primipili und die Anuona militaris*, în *Germania*, II 2, 1936, p. 323.

¹⁹ G. Webster, *op. cit.*, p. 265.

²⁰ Vezi, de pildă, un Maximus Dasas, *cives Dalmato ex municipio Magno, mensor cohortis (primae?) Asturum* (CIL, XIII, 6538).

²¹ A. v. Domaszewski, *op. cit.*, p. 34.

²² CIL, III, 1980 (Salona), datată în anul 170, dovedă că decăderea amintită nu este atât de tîrzie cum s-a presupus (A. v. Domaszewski, *l. c.*); CIL, III, 2063 (Salona): T. Varro Maro, *centurio frumentariorum modo factus est*. Alte exemple găsim și în Dacia la Apulum (CIL, III, 7795); cf. CIL, XI, 5215 (Fulginium): P. Aelius P. f. Pap. Marcellus *centurio frumentariorum*; C. Titius C. f. Ianuarius din colonia Victrix (= Camulodunum, Britannia) IDR, II, 35 = AnnEp, 1954, 314 (Drobeta), este *centurio leg IIII Flaviae frumentarius*.

²³ A. Mócsy, *l. c.*

²⁴ Deplasările în provincii le dădeau posibilitatea colectării de informații asupra populației civile, raportate ulterior comandanțului; cf. G. Webster, *op. cit.*, p. 265.

²⁵ SHA, *Vita Hadriani*, 11.

²⁶ DA, II/2, s. v. *Frumentarius*.

de deținute²⁷, directori de închisori²⁸ sau cariere²⁹, vînători de creștini³⁰ sau simpli curieri³¹. Septimius Severus îi încartiruieste la Roma, unde se constituie *numerus frumentariorum*, alcătuit din soldați transferați din legiunile de la Rîu și Dunăre³², puși la dispoziția prefectului pretoriului sau a împăratului. Rolul crescind al *frumentarilor*-lor în secolul al III-lea se datorează, probabil, misiunii lor polițienești³³.

b) *Civili.* La Roma sunt funcționari ai *annonei*, însărcinați cu verificarea cantităților de grâu transportate din provincii în capitală și împărțirea lor acelei *plebs annonaria* a cărei mulțumire devenise o problemă de stat. Ei aparțin de cunoșcutul oficiu *praefectura annonae*, înființat de Augustus³⁴, care dispune de o *statio*, un *fiscus*, o *ratio*, un *tabularium*, de *magistri horreorum*, *aediles cerealis*, *tabularii* și *menseores*³⁵, organizați în corporații profesionale³⁶. Atribuțiile lor se referă atât la distribuțiile ordinare, cât și la cele extraordinare, *congiaria*³⁷. În provincii, misiunile lor de măsurători se diversifică: unii sunt, ca la Roma, funcționari ai oficiului *annonae*³⁸, controlat de *aediles*, alții supraveghează locurile de centralizare și îmbarcare a grânelor destinate aprovizionării Romei³⁹, alții controlau și verifieau, în diverse situații, greutățile⁴⁰.

3. *Menseores aedificiorum*, în exclusivitate civili, erau numeroși și organizați în coezi⁴¹, fiind angajați atât în slujba statului — împărat⁴² sau municipalitate, —

²⁷ Cf. mai sus, nota 19.

²⁸ CIL, III, 433 (Ephesus, Asia): *frumentarius leg. I Adiutricis, agens cura carceris*.

²⁹ CIL, XI, 1322 (Luna).

³⁰ Eusebius, *Hist eccles.*, VI, 40, etc.

³¹ CIL, III, 2063 (Salona): *frumentarius leg. III Cyr. qui cucurrit*.

³² Despre favorizarea părții vestice a Imperiului în alegerea celor destinați să vegheze asupra securității imperiale; cf. A. v. Domaszewski, *op. cit.*, p. 88.

³³ A. Mócsy, *l. c.*, nota 46.

³⁴ Suetonius, *Oct. Aug.*, XXXVII și XL; Dio Cassius LIV, 1, 17 și LXXVIII, 22.

³⁵ *Fiscus stationis annonae*, CIL, VI, 9626; *ratio fisci frumentari*, CIL, VI, 8476 etc. *Menseores* ca angajați ai acestei instituții sunt amintiți în *Dig.*, XXVII, 1, 26, *apud DA*, I, 2, s. v. *cura annonae*, nota 14.

³⁶ Observabile, mai ales, la Ostia; cf. CIL, XIV, *Indices*, p. 574.

³⁷ Despre politica de conciliere a populației sărace din Roma, *plebs frumentaria*, prin distribuții de pâine, cf. Suet., *Oct. Aug.*, XLI și XLII; Dio Cassius, LV, 23; Tacitus, *Annales*, II, 87 etc.

³⁸ Adică se ocupă cu aprovizionarea populației, cumpărind grâul (*frumentarii*), uleiul (*olearii*) sau vinul (*vinarii*) pentru magazinele publice, controlind și operind în ajutoarele speciale date săracilor din unele orașe italice sau supraveghind acele *largitationes frumentariae* pentru a căror existență provincială stau mărturie *tesserae frumentariae* descoperite în Orient; *DA*, V/1, s. v. *tessera*, p. 133; bibliografia citată aici nu ne-a fost accesibilă.

³⁹ Și care dispunea de imunități *Dig.*, L, 5, 10, paragraf 1 *apud DA*, III/2, s. v. *mensor*, p. 1727, fiind pedepsiți în caz de înselăciune. *Cod Theod.*, XIV, 4, 9, paragraf 15 *apud ibidem*.

⁴⁰ De pildă, *menses sacomarii*, CIL, X, 1930 (despre *Sacromarium* din Ostia cf. Dessau, 6163). Interesantă ni se pare interpretația dată inscripțiilor *AhnEp*, 1957, 108 de Peter Ørsted, *op. cit.*, p. 230 (cf. p. 228 și 233, cu toată bibliografia precedentă): *mensor ferrariarum servos*, însărcinat cu controlul greutăților în momentul încheierii contractului dictre *colonus* și *conductor ferrariarum Noricarum*.

⁴¹ Cf. *tabularii mensorum aedificiorum*, CIL, VI, 8933, 3759.

⁴² În afară de exemplele citate la nota precedență, cf. CIL, VI, 38688 (*mensor aedific. Augg.*) precum și Plinius cel. Tânăr., *Opere complete*; București, 1977, p. 307 sq.: Epistole către Traian, 17 B și 18.

că și de către persoane private⁴³. Activitatea lor era destul de variată și importantă, fie ca funcționari ai statului⁴⁴, fie în calitate de liberti ai unor particulari⁴⁵.

În Dacia, *mensesores* apar rar în materialul epigrafic și se referă doar la cei militari. O inscripție apulensă, CIL, III, 1220, ne face cunoscut un Aur(elius) Maximilia(nus), *mensor*, probabil, al legiunii *XIII Gemina*. Tot din Apulum provine o inscripție care îl onorează pe P. Aelius Marcellus⁴⁶, cu o bogată carieră militară și civilă, a căror primă treaptă este cea de *centurio frumentariorum leg. VII Geminæ*. La Ulpia Traiana sunt cunoscuți doi *frumentarii*: C. Iulius Carus⁴⁷ dintr-o familie originară, probabil, din vest și P. Antonius Victor⁴⁸ *miles leg. VI Victricis, frumentarius*, originar din Viminacium. Un Aurelius Castor, *mensor leg. V Mac.* Închină o inscripție *IOM Capitolino la Potaissa*⁴⁹, iar săpăturile din termele Drobetei au scos la iveală un altar funerar pus de libertul C. Titius Epipodius patronului său care l-a lăsat moștenitor, C. Titius Ianuarius, din colonia *Victrix*⁵⁰, care era *centurio frumentarii* al legiunii *III Flavia*.

Se pune acum problema: căreia dintre numeroasele însărcinări ale *mensor-ilor* municipali putem să-i atribuim inscripția din amfiteatrul ulpian? De la început putem exclude posibilitatea că ar fi vorba despre *agrimensores* sau *mens. aedificiorum*. Topografi angajați în slujba municipalității pentru măsurători de terenuri sunt extrem de reduși numeric — probabil unul singur —, iar cei însărcinați cu construcțiile publice nu ar fi avut nevoie de un loc permanent care să le semnaleze prezența într-un anumit punct al orașului, cu atât mai puțin în amfiteatru. De altfel, această prezență nici nu ar fi fost desemnată cu termenul de *locus*.

Ipoteza avansată de primul editor al inscripției⁵¹ — anume că ar reprezenta „un personal tehnic“ al arenei — nu poate fi în totalitate exclusă, mai ales dacă luăm în considerare ideea că, în timpul jocurilor, erau necesare anumite măsurători pe care le-ar fi putut executa un soi de argați ai arenci și care s-ar fi putut numi din această cauză *mensores* (neatestați încă epigrafic sau literar), subordonăni supraveghetorului general al spectacolelor, *vilicus amphiteatri*; dar această ipoteză este o simplă speculație, ea nepuțind fi susținută de nici o argumentație posibilă. Cele mai multe indicii ne sunt furnizate pentru calitatea de *mensor frumentarius*. După cum am arătat mai sus, împărțirea de alimente populației sărace, *plebs annonaria / frumentaria*, se practica și în orașele provinciale⁵², nu doar în

⁴³ Diadumenus, *mensor Liviae*, CIL, IV, 3988 și 4244; Communis, Antoniae Domitiae *mensori*, CIL, VI, 37758 sau anonimul *libertus, mensor aedificiorum Valeri Asiatici, praefecti urbis*, CIL, XIV, 3713 (Tibur).

⁴⁴ Caz în care se ocupau nu doar de construirea sau îmbunătățirea edificiilor publice, ci și de sistemul de canalizare și drenaj, lucrări de îmbunătățire a străzilor (*mensores longis vocat libellis* spune Martialis) sau de operații de nivelare: CIL, VI, 2754 (*mensor librator*).

⁴⁵ Cf. Martialis, X, 17 unde se plâng că aristocratul care i-a comandat epigramele nu-i acordă atenția cuvenită fiindcă este în discuție cu *mensor-ul* său.

⁴⁶ Despre acest personaj italic, cf. H. Daicoviciu — I. Piso, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, Constanța 9—15 septembrie 1977, București, 1977, p. 77 sq.

⁴⁷ AnnEp, 1933, 248 = IDR, III/2, 113.

⁴⁸ CIL, III, 1474 = IDR, III/2, 379.

⁴⁹ JÖAI, V, 1902, p. 97 sq., nr. 2.

⁵⁰ AnnEp, 1939, 314 = IDR, II, 35. Despre acest personaj, cf. mai sus nota 22.

⁵¹ Vezi mai sus, nota 3.

⁵² Cf. CIL, II, 53 (colonia *Pax Julia, Lusitania*): *annona inflata pecunia adiuta*; II, 1599 (*Baena, Baetica*): *annona plebi(?)*; II, 2782 (*Cluniae, Hispania Tarraconensis*): *populo frumentum annona cara datum*; II, 4468 (*Aeso, Hisp. Tarr*): *annona frumentaria*; III, 6998 (*Nacalia, Phrigia*): *divisio frumenti* etc.

capitală⁵³. Ea cădea în sarcina municipalității, a edililor⁵⁴ sau a unor membri desemnați din *ordo decurionum, curatores annonae / frumenti*⁵⁵. *Cura annonae* era diferită de *alimenta instituta*⁵⁶, atestată atât pentru provinciei⁵⁷, cit și pentru Italia⁵⁸ și care se occupa de întreținerea copiilor săraci, fiind, în general, încredințată *quaestor-ilor*⁵⁹. Împărțirea de gruia, ulei⁶⁰ sau vin⁶¹ plebei orășenești provinciale este, aşadar, un fapt cert și, chiar dacă pentru Ulpia Traiana nu există încă atestări sigure, putem presupune că ea a existat, atât în forme ordinare, curente, cit și extraordinare. Magistrații însărcinați cu aceste distribuții numeau la rindul lor funcționari care să se occupe efectiv de ele, ei ținând, probabil, evidența celor destinați să se bucură de aceste *frumentationes*. Asemenea *apparitores* ai magistraților din oficiul annonei sunt atestați epigrafi: un οἰκονόμος ἐπὶ τῷ στέτον = *dispensator ad frumentum* la Cius⁶² și un *actor a frumento* la Roma⁶³, ambii liberti. Fondurile necesare pentru *frumentum* erau administrate de un *praepositus pecuniae frumentariae*⁶⁴, în vreme ce achiziționarea cantităților de gruia cădea în sarcina unor persoane diferite⁶⁵, făcând parte, probabil, din corporații profesionale care arăduau dreptul de a percepe impozitele, obligându-se, în schimbul privilegiilor obținute de la stat, să ia asupra lor satisfacerea unor nevoi publice, între care și *annonae*⁶⁶.

Este, aşadar, cert că *mensores frumentarii*, atât de des pomeniți în cadrul armatei, au corespondenți și în viața civilă, ei fiind acele persoane, de origine foarte modestă, subordonăți funcționarilor superiori — direct unui *curator annonae* sau chiar numai unui *actor a frumento* — și care să distribuie efectiv gruful, operațiune

⁵³ Pentru *frumentationes* la Roma, cf. Denis van Berchem, *Les distributions de blé et d'argent à la plèbe romaine sous l'Empire*, Geneva, 1939 (*non vidi*).

⁵⁴ W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratur municipales und der Decuriones*, Wiesbaden, 1973, p. 150 sq.; cf. un *aedilis, curator frumenti* la Narbo (CIL, XII, 4363).

⁵⁵ În afara Italiei (CIL, IX, X, XIV) este atestat un *curator frumenti comprandi in annonam urbis factus a Divo Nervae Traiano*, CIL, VIII, 5351 (Calama, Numidia); un *(corpus?) / (curator?) (annonariorum) r(i)pariorum* la Lugudunum, CIL, XIII, 1979; cf. și exemplul mai sus citat, nota 54.

⁵⁶ Despre aceasta, cf. Al. Avram, în *Analele Universității București*, XXXI, 1982, p. 15—24.

⁵⁷ *Alimenta pueris Iuncinis et puellis Baetica* (CIL, II, 1174, Hispalis).

⁵⁸ Cf. Al. Avram, *op. cit.*, p. 15, nota 2.

⁵⁹ Fie simpli *quaestores alimentorum*, fie angajați și în manevrarea fondurilor destinate acestor servicii: *quaestores pecuniae alimentariae*. Uneori, ei se ocupau și de finanțele generale ale municipalității: *quaestor aerarii publici et alimentorum*. Instituția *alimenta* putea fi încredințată și *duumviri*-lor (cf. un *Ivir et curator alimentis distribuendis*, în CIL, VIII, 980 sau un *Ivir alimentorum, quas et curator sacrae pecuniae* la Neapolis, în CIL, X, 1491. Uneori, magistrații alimentari desemnau o altă persoană, de origine libertină, care să actioneze în numele lor, un *actor*: L. Saepinius Osiens, *actor alimentarius* (CIL, IX, 2472, Saepinum) sau *Restutus, actor alimentorum* (CIL, IX, 5859, Auximum).

⁶⁰ Cf. CIL, II, 1481 (Astigi, Baetica): *diffusor olearius*, V, 7007, unde se vorbește despre distribuții de ulei etc.

⁶¹ CIL, III, Indices, p. 2470: *ex procuratore ab ? vineis instituendis* s.a.

⁶² CIL, III, 333 = CIG, 3738; cf. RE, I/1, 1893, col. 329—330.

⁶³ CIL, VI, 8850.

⁶⁴ Cum este cel atestat la Alliae (CIL, IX, 2354).

⁶⁵ De la un *pro magistro frumenti municipalis* (CIL, III, 6065, Ephesus) pînă la un simplu *mercator frumentarius* ca acela din Ostia (CIL, XIV, 4142).

⁶⁶ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 89 și nota 5.

la care era necesară măsurarea cantităților împărțite sau donației⁶⁷. Este, de asemenea, logică presupunerea că aceste distribuții aveau loc în amfiteatru, cu atât mai mult cu cît chiar și la Roma unele spectacole date de împărați în aceste edificii erau urmate de *congiaria*⁶⁸. Descoperirea în amfiteatrul ulpien a unor căpăcele de greutăți⁶⁹, al căror rost aici nu-l putem explica altfel, este încă un argument în favoarea ipotezei mai sus avansate, pentru care pledează, de altfel, și numeroasele *tesserae*, găsite aici sau în împrejurimi⁷⁰, dintre care două sunt marcate⁷¹, fiind, probabil, *tesserae frumentariae*.

Se pune acum întrebarea dacă inscripția din amfiteatrul de la Sarmizegetusa poate fi pusă în legătură sau nu cu aceste activități, pentru care există dovezi de altă natură, respectiv dacă inscripția se află la locul ei și atestă un spațiu destinat acestor funcționari sau a fost reutilizată la construirea sau refacerea amfiteatrului?

Pentru reutilizarea ei pledează cîteva elemente ca: abrevierea neobișnuită, incorectă și neatestată a genitivului *mensoris* (MENSO); obiectitatea ușoară a textului care pare a fi înscris într-un arc de cer; lipsa bordurii pe latura scurtă de vest; prezența orificiilor patrate plasate asimetric față de extremitățile plăcii și al căror rost în situația de prag nu poate fi explicat; obturarea parțială a inscripției de către stilpii ușii; obturarea întregii inscripții cînd ușa era închisă. La toate acestea se adaugă dimensiunile reduse ale încăperii ($6,50 \times 1,58$ m), improprije pentru astfel de acțiuni (pl. II), utiliză doar eventual pentru păstrarea unor greutăți. Camera nu avea legătură cu celelalte spații (1 b și 1 c), ale căror praguri de acces se află la nivelul pragului intrării exterioare (28), intrare a spectatorilor la tribune.

Sunt cîteva argumente care re obligă să presupunem că piesa în discuție este doar un fragment dintr-o inscripție căreia își lipsește partea dreaptă și care ar fi trebuit să conțină terminația *RIS* și atributul posibil *FRUM(tentariorum)*.

Ea putea fi prinsă pe zidul unei clădiri cu rolul, mai degrabă, de a semnala celor interesați locul în care își exercitau atribuțiile practice această categorie de funcționari, de împărțire a annonei și nu un sediu permanent al lor.

Modificările arhitectonice care au loc în jurul *horreum*-ului⁷², începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., au putut pură în disponibilitate anumite materiale de construcție printre care și placă refolosită apoi drept prag al încăperii 1 a din amfiteatru.

Este, de asemenea, posibil ca după construirea amfiteatrului, activitatea de distribuire a annonei să se fi mutat aici și inscripția să fi fost reutilizată de aceiași proprietari într-un scop practic, pierzîndu-și însă rolul informativ.

DORIN ALICU — ADELA PAKI

⁶⁷ De altfel, este atestată prezența unui *mensore perpetuus* al unui *corpus pistorum* la Roma (CIL, VI, 22), dovedă că oriunde se manevrau cantități de gru era necesară prezența unei persoane care să le cintăreasă.

⁶⁸ Suetonius, *Caligula*, 18; *Domitianus*, 4; *Nerva*, 11.

⁶⁹ Oct. Floca, *Muzeul de arheologie Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, [Deva, 1967], p. 21, prezentate ca și clopoței. Identificarea recent făcută pe material a arătat însă că este vorba despre capace de greutăți.

⁷⁰ D. Alicu — E. Nemeș, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 354 sq., pl. V.

⁷¹ *Ibidem*, cf. nr. 78 și 84, pl. V/11, respectiv V/5.

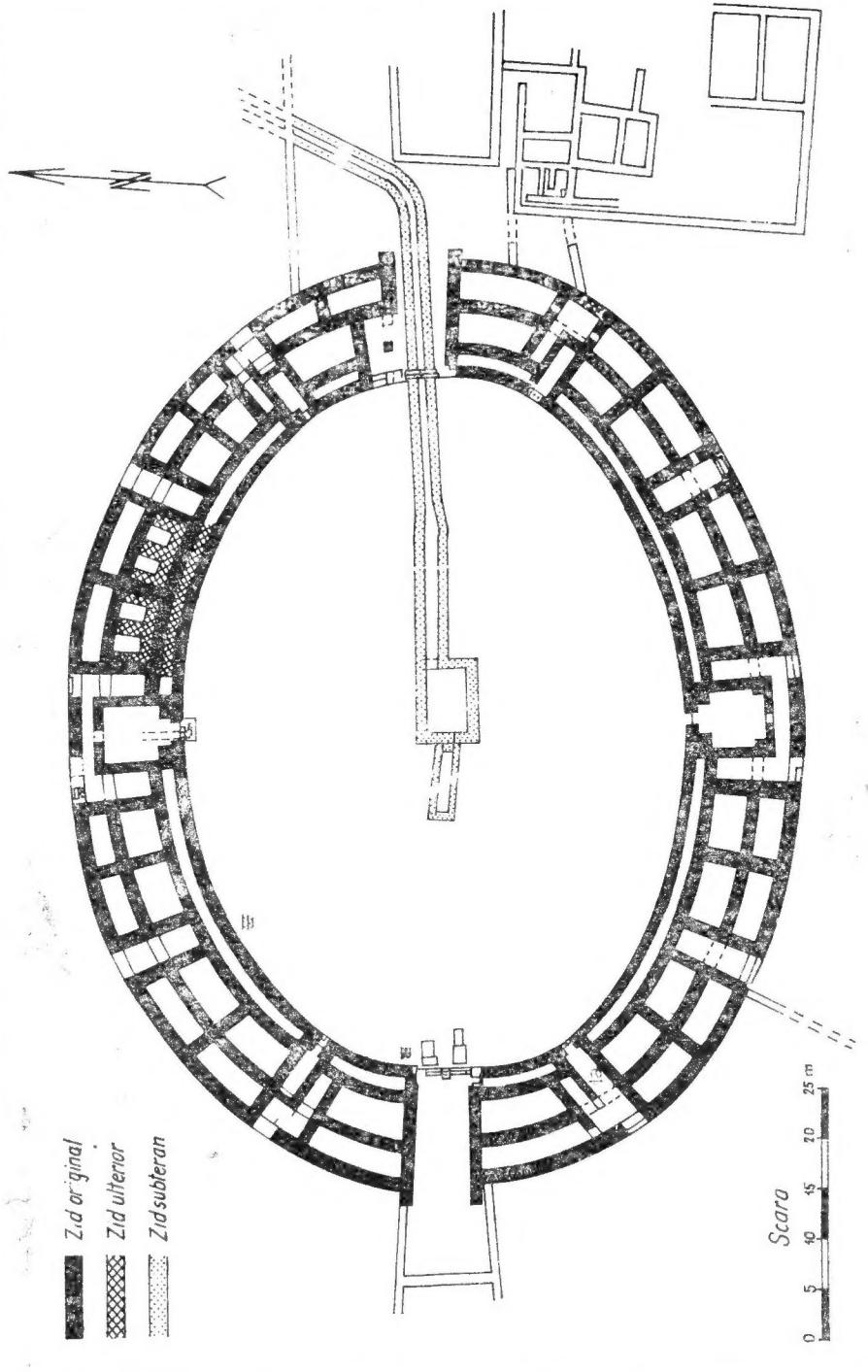
⁷² H. Daicoviciu și colab., în *MCA*, Brașov, 1981, p. 246—252.

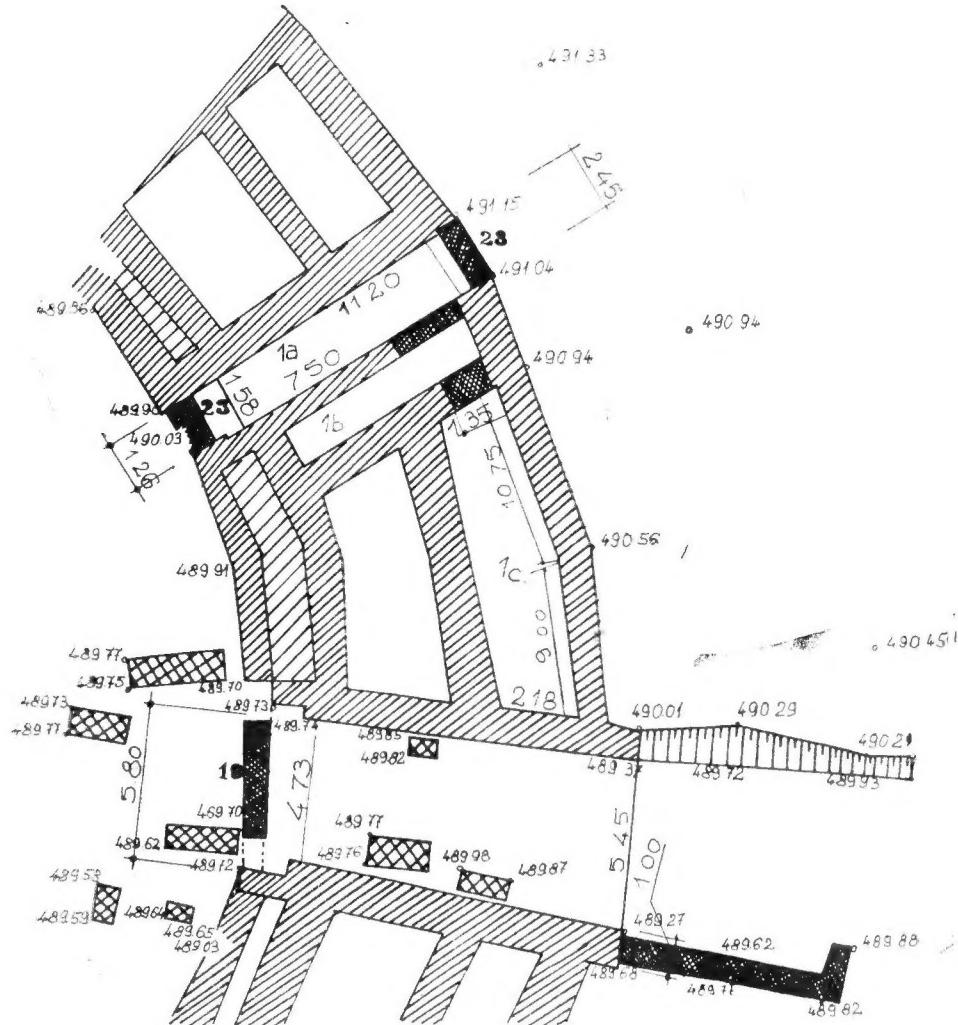
AN UNPUBLISHED INSCRIPTION FROM THE ROMAN AMPHITHEATER OF ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA (Summary)

The authors discuss an inscription, vaguely mentioned by C. Daicoviciu and not published in IDR, engraved on a big stone plate, used as a threshold at one of the interior entrances of the amphitheater, 1A.

The letters, finely engraved, show: LOC ME[N]SO. The search was begun with the demonstrated finding that the plate could not be a seat in the amphitheater and thus it is not the classical formula indicating the place of a person or corporation. Analysing the meanings of the antic term *mensor*, the authors arrived to the conclusion that it must be a *mensor frumentarius*, civil servant of the *annona*, an office which is lead in provincial town, by the *aediles* and there is epigraphical evidence for it in Ulpia Traiana: IDR, III/2, 72 — Q. Aur. Q. f. Tertius Pap. Sarmiz., dec. col. ob honorem flamoni et HS LXXX N ad annonam dedit. So, the inscription indicated the place where the distributions of food to the *plebs urbana* were made. This place was somewhere else, maybe near the *horreum*, because the plate is reused, loosing its indicativ character in order to become a simple threshold.

Pl. I. Plan general al amfiteatru lui (după C. Daicoviciu).

Pl. II. Detaliu camera 1 a - 1 c (ridicare topo de D. Ursut).